

آشفتگی اخلاقی

(ارزیابی وضعیت اخلاقی جامعه، از دیدگاه شهروندان تهرانی)

فریبرز بیات^۱، سید محمدصادق مهدوی^۲، باقر ساروخانی^۳

تاریخ دریافت: ۹۹/۰۲/۲۱، تاریخ تایید: ۹۹/۰۷/۱۸

Doi: 10.22034/jcsc.2020.133824.2200

چکیده

آشفتگی اخلاقی، وضعیتی است که جامعه، فاقد هنجارهای مشترک انتظام‌بخش کنش‌ها و رفتار، تعارض و ضعف قدرت این قواعد است.

پرسش از آشفتگی اخلاقی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن مسئله اصلی این پژوهش است که با بهره‌گیری از نظریه آنومی مورد بررسی قرار گرفته است. جامعه آماری پژوهش، شهروندان تهرانی ۱۸ سال به بالا در سال ۱۳۹۶ است. از این جامعه، به روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای نمونه‌ای به حجم ۴۰۰ نفر انتخاب شده است. روش پژوهش، پیمایش بوده و داده‌ها با تکنیک پرسشنامه گردآوری شده و در کنار آن، از داده‌های ثانویه نیز استفاده شده است. یافته‌های حاصله از داوری شهروندان، نشان می‌دهد ۴۷ درصد، وضعیت اخلاقی جامعه را به میزان زیاد و خیلی زیاد آشفته و آنومیک ارزیابی کرده‌اند. شواهد عینی ساختاری نیز چنین ارزیابی‌ای را تأیید می‌کند و حاکی از نقض و تخطی مکرر از قواعد، قوانین اجتماعی و هنجارهای اخلاقی است. یافته‌های تبیینی پژوهش، نشان می‌دهد ۶ متغیر احساس نابرابری، ضعف کنترل‌های اجتماعی، احساس نارضایتی، فردگرایی، ضعف گرایش‌های دینی و کاهش مشارکت اجتماعی مجموعاً ۷۲ درصد تغییرات تلقی شهروندان از آشفتگی اخلاقی جامعه را توضیح می‌دهند.

واژگان کلیدی: آشفتگی اخلاقی، احساس نابرابری، احساس نارضایتی، فردگرایی، کنترل‌های اجتماعی، گرایش‌های دینی، مشارکت اجتماعی.

۱ دانشجوی دکتری جامعه‌شناسی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران
fzbayat@gmail.com

۲ استاد جامعه‌شناسی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران (نویسنده مسئول)
ms_mahdavi@sbu.ac.ir

۳ استاد جامعه‌شناسی واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران
sarokani@ut.ac.ir

مقدمه

قواعد و هنجارهای مشترک اخلاقی، امکان زندگی معنادار، آرام و کم‌هزینه را برای شهروندان میسر می‌کند. بدون وجود چنین قواعدی، بستر تعامل و همکاری برای رفع نیازها وجود نخواهد داشت، رفتار کنشگران فردی و جمعی غیرقابل پیش‌بینی خواهد بود و نوعی آنارشی و هرج و مرج به‌وقوع خواهد پیوست که بسیاری از جامعه‌شناسان از آن به‌عنوان «آنومی»^۱ یا آشفتگی اخلاقی یاد می‌کنند (دورکیم، ۱۳۶۰: ۹۵-۹۴).

از دیدگاه این پژوهش، ایران در چنین وضعیتی قرار دارد. سرعت و شتاب تغییر و تحولات، بحران‌های مداوم و پسا‌افتادگی قواعد و هنجارهای اخلاقی از تحولات اجتماعی، موجبات آشفتگی اخلاقی را در ایران فراهم کرده است.

بیان مسئله

آشفتگی اخلاقی، در ادبیات جامعه‌شناسی با عناوین بی‌هنجاری، بی‌قاعدگی، بی‌سازمانی، تعلیق قواعد، خلأ قواعد، تعارض قواعد، ضعف قواعد و هنجارها، اغتشاش، بی‌اخلاقی، فساد اخلاقی و بحران اخلاقی معرفی شده است.

آشفتگی اخلاقی، صفت جامعه در یک دوره است. در چنین وضعیتی، قواعد و هنجارهای مطلوب و مشترکی وجود ندارد که افراد بر اساس آنها با یکدیگر تعامل کنند (Parsons, 1951: 301-306)، قواعد متعارض و متضاد هستند (Merton, 1949: 125-133) و یا ضعیف‌شده و قدرت ساماندهی کنش‌ها را ندارند (دورکیم، ۱۳۶۰: ۶۵-۶۱ و ۹۵-۹۴) و ناکارآمد و بی‌اعتبار شده‌اند. در نتیجه، جامعه گرفتار بی‌نظمی، تضاد، تعارض و عدم انسجام است و کنشگران در سردرگمی و بلاتکلیفی به‌سر می‌برند.

آشفتگی اخلاقی دغدغه کلاسیک‌های جامعه‌شناسی از کنت^۲ و مارکس^۳ تا دورکیم، وبر^۴ و زیمل^۵ است، اما چنین بحرانی، فقط دغدغه کلاسیک‌های جامعه‌شناسی نیست و در کانون توجه بسیاری از جامعه‌شناسان متأخر و معاصر نیز قرار دارد. هابرماس^۶ حاصل سلطه «سیستم» بر «جهان زندگی» را از دست رفتن معنا، تزلزل هویت جمعی، بی‌هنجاری، بیگانگی و

1 Anomie

2 Auguste Comte

3 Karl Marx

4 Max weber

5 Georg Simmel

6 Jurgen Habermas

شیء‌گونگی جامعه می‌داند (پیوزی، ۱۳۸۴: ۲۳۹). گیدنز^۱ معتقد است جوامع مدرن و در حال گذار را خطر جدی «بی‌معنایی و مهملماندن» در برهوت اخلاقی تهدید می‌کند (گیدنز، ۱۳۸۵: ۲۲۶-۲۲۱). الکساندر^۲ تسلط دیدگاه‌های اخلاقی قدرت‌گرا و منفعت‌گرا در جوامع مدرن را عامل دامن‌زدن به بحران اخلاقی می‌داند (Allen, 2009: 984-985) و به اعتقاد بلا^۳ تحلیل‌رفتن سنت‌های دینی و جمهوری‌خواهی، موجب سست‌شدن کنترل‌های اجتماعی و نوعی فردگرایی منفعت‌محور شده که مسئول بخش عمده‌ای از بحران اخلاقی در جوامع مدرن است (Bellah, 1985: 29-35).

آشفتگی اخلاقی و آنومی از دیدگاه اغلب جامعه‌شناسان، ویژگی اصلی جوامع در حال گذار است، این جوامع، در فرایند گذار به مدرنیته، با حجم عظیم و سرعتی قابل توجه از انتشار ارزش‌ها و هنجارهای مدرن روبه‌رو می‌شوند و در معرض اختلال هنجاری مضاعف قرار می‌گیرند (چلبی، ۱۳۷۵: ۱۱۹-۱۱۳). از دیدگاه این پژوهش، ایران به‌عنوان یک جامعه در حال گذار در چنین وضعیتی به‌سر می‌برد. تحولات جمعیتی، رشد سواد و شهرنشینی، وقوع انقلاب و جنگ و قرارگرفتن در معرض تحولات فناوری‌های نوین ارتباطی و جریان جهانی‌شدن، در کنار بحران‌های اقتصادی و سیاسی، احساس نابرابری، ضعف گرایش‌های دینی، فردگرایی، کاهش مشارکت اجتماعی، احساس نارضایتی و ضعف کنترل‌های اجتماعی، جامعه ایران را در وضعیت آنومیک قرار داده است (بیات، ۱۳۹۷: ۲۱-۴). در چنین شرایطی، نظام اخلاقی جامعه، دچار تزلزل و تعارض شده است.

دو پدیده انقلاب و جنگ، از این نظر نقشی مهم داشته‌اند. انقلاب حرکتی علیه نظم اخلاقی مستقر بود و داعیه استقرار نظامی اسلامی و انقلابی داشت، اما با وجود تلاش‌های بسیار، نظم جدید نه‌تنها استقرار پیدا نکرده، بلکه جامعه در وضعیت سردرگمی بین سنت‌های اخلاقی، ایرانی، اسلامی و غربی به‌سر می‌برد که مصداق آشفتگی اخلاقی است. جنگ نیز روال‌های معمول و مرسوم را برنمی‌تابد و جنگ ۸ ساله عراق با ایران، بسیاری از قواعد و قوانین مستقر از جمله قواعد اخلاقی را به حالت تعلیق درآورد و به وضعیت آنومیک جامعه دامن زد.

از سوی دیگر، تأکید نهادهای مذهبی بر دینداری مناسکی و شریعت‌مدارانه در ایران پس از انقلاب، نوع خاصی از اخلاق فردگرایانه و متنسکانه را در جامعه شکل داده که با تکیه بر ظواهر (فارغ از انگیزه‌های درونی)، نقشی بسزا در آشفتگی اخلاقی جامعه داشته است.

1 Anthon Giddens

2 Jeffrey C. Alexander

3 Robert Bellah

علاوه بر اینها استقرار دولت دینی در ایران پس از انقلاب، منجر به شکل‌گیری گفتمانی در جامعه شده است که استقرار و تحکیم اخلاق را در حیطه وظایف حکومت و دولت می‌بیند و از مردم و جامعه مدنی در حوزه اخلاق، سلب مسئولیت کرده است. به همین دلیل، قدرت بوروکراسی دولتی در قالب نهادهای مختلف تربیتی، فرهنگی و انتظامی سال‌هاست برای آموزش و کنترل اخلاقی جامعه بسیج شده‌اند، اما اکنون و پس از ۴ دهه، وضعیت اخلاقی، نه تنها بهبود نیافته که به شرایط بحرانی رسیده است (زمانیان، ۱۳۸۹: ۱۲۵-۱۲۴).

حاصل این وضعیت، نقض مکرر هنجارهای اخلاقی و موجی از ناهنجاری و بزهکاری است. تعداد پرونده‌های قضایی در کشور از ۵/۵ میلیون پرونده در سال ۸۰ به ۱۵ میلیون در سال ۹۴ رسیده است (آملی لاریجانی، ۱۳۹۴) و همه خانوارهای کشور، درگیر یک پرونده در محاکم دادگستری و در مضان اتهام تخطی از قواعد اخلاقی و هنجارهای قانونی قرار دارند. نرخ زندانی در کشور سال ۱۳۹۴ به ۲۹۰ نفر به ازای هر صد هزار نفر رسیده است (مرکز مطالعات بین‌المللی زندان‌های جهان، ۲۰۱۴)؛ به طوری که سالانه، ۶۰۰ هزار نفر طعم زندان را می‌چشند (رحمانی‌فضلی، ۱۳۹۵) و ایران از این نظر، رتبه ۹ جهان را دارد. خودکشی شاخص وضعیت آنومیک و بحرانی جامعه است، آمارهای رسمی روند رو به افزایش خودکشی در کشور را نشان می‌دهد، به طوری که نرخ خودکشی از ۸ نفر در هر صد هزار نفر در سال ۸۰ به ۱۰ نفر در سال ۹۴ افزایش یافته است. سرقت نشان‌دهنده نقض قواعد انتظام‌بخش اخلاقی در حوزه اقتصادی - اجتماعی است. نرخ سرقت در ایران سال ۹۴ به ازای هر صد هزار، به حدود یک میلیون فقره رسیده است (سالنامه آماری، ۱۳۹۳، ۱۳۹۴). طلاق و از هم گسیختگی خانواده، از جمله دیگر شاخص‌های آشفتگی اخلاقی است. نسبت ازدواج به طلاق از ۱۰/۴ در سال ۸۳ به ۴/۲ در سال ۹۴ رسیده است، به طوری که در هر ساعت، ۱۹ طلاق در کشور رسماً ثبت می‌شود. (سالنامه آماری، ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴، سالنامه آمارهای جمعیتی کشور ۱۳۸۴ و ۱۳۹۴). همچنین بنابر گزارش سازمان شفافیت بین‌المللی^۱ وضعیت ایران طی دهه اخیر، از نظر شاخص ادراک فساد وخیم‌تر شده است، به نحوی که نمره آن از ۳ در ابتدای دهه ۸۰ به ۲/۷ در سال ۹۴ رسیده و رتبه آن نیز از ۷۸ به ۱۳۰ سقوط کرده است (سازمان شفافیت بین‌المللی، ۲۰۱۵).

علاوه بر شواهد عینی و آماری، یافته‌های چهار پیمایش ملی نشان می‌دهد که شهروندان نیز ارزیابی کاملاً بحرانی و آشفته از وضعیت اخلاقی جامعه دارند. یافته‌های این پیمایش‌ها نشان می‌دهد طی دهه گذشته، ارزش‌های اخلاقی‌ای مانند صداقت، امانتداری، انصاف، عدالت و کمک

و خیرخواهی، کاهش یافته و ضدارزش‌هایی مانند تظاهر و دورویی، تملق و چاپلوسی، کلاهبرداری و جرم و فساد افزایش پیدا کرده است.

بنابر این یافته‌ها، وضعیت اخلاقی جامعه نسبت به ۵ سال قبل بدتر شده و در ۵ سال آینده نیز بدتر خواهد شد. این پژوهش‌ها همچنین تأکید می‌کنند که جامعه، از نظر اخلاقی در وضعیت آنومیک قرار دارد و بیشتر مردم، قاعده و راهنمای اخلاقی روشن و معتبری پیش روی خود نمی‌بینند و در حالت بی‌هنجاری به سر می‌برند؛ به طوری که اکثریت شهروندان در تشخیص آدم خوب از بد، فرد دیندار از متظاهر، مسئول دل‌سوز از فرصت‌طلب، رعایت قانون یا پارتی‌بازی، عمل به موازین دینی یا نظر شخصی و عمل به نفع خود یا رعایت مصلحت جامعه، دچار سردرگمی و بلاتکلیفی هستند (رضایی، ۱۳۸۰: ۴۹-۴۵؛ گودرزی، ۱۳۸۲: ۳۲۹-۳۱۱؛ جوادی یگانه، ۱۳۹۵: ۳۸۳-۳۹۶؛ غفاری و جوادی یگانه، ۱۳۹۶: ۳۹-۳۳). با چنین درک و دریافتی از وضعیت اخلاقی جامعه، هدف کلی این پژوهش، پاسخ به دو سؤال زیر از دیدگاه شهروندان تهرانی است:

۱- آیا جامعه ایران گرفتار آشفته‌گی اخلاقی است؟

۲- عوامل اجتماعی مؤثر بر آشفته‌گی اخلاقی در جامعه ایران چیست؟

پیشینه تحقیق

پژوهش‌های چندی در موضوع آشفته‌گی اخلاقی در ایران و برخی کشورها انجام شده است که در تدوین چارچوب نظری و نیز تحلیل یافته‌های این پژوهش، مورد توجه قرار گرفته‌اند.

جدول ۱- پیشینه پژوهش‌های داخلی در زمینه آشفته‌گی اخلاقی

نام محقق	سال	عنوان تحقیق	چکیده یافته‌ها
رضایی	۱۳۸۰	پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج اول)	۳۸/۸ تا ۵۳/۷ درصد پاسخگویان ارزش‌های اخلاقی مثبت را روبه افول و ۶۴/۶ تا ۶۹ درصد ارزش‌های اخلاقی منفی را در حال صعود می‌دانند. ۶۰ تا ۷۲ درصد در وضعیت بی‌هنجاری به سر می‌برند و نمی‌دانند آدم خوب و بد یا فرد دیندار یا متظاهر کیست، باید قانون را رعایت کرده یا پارتی‌بازی کنند و چه کسی دلسوز کشور و چه کسی به فکر منافع خود است.

ادامه جدول ۱- پیشینه پژوهش‌های داخلی در زمینه آشفته‌گی اخلاقی

نام محقق	سال	عنوان تحقیق	چکیده یافته‌ها
گودرزی	۱۳۸۲	پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج دوم)	۴۱/۱ تا ۵۸/۶ درصد مردم، وضعیت ارزش‌های اخلاقی مثبت را رو به افول و ۶۷/۲ تا ۷۴/۷ درصد ضد ارزش‌ها را رو به صعودی دانسته و معتقدند وضعیت اخلاقی جامعه، نسبت به ۵ سال قبل بدتر شده و در ۵ سال آینده نیز بدتر می‌شود. ۶۲/۹ تا ۷۸/۹ درصد شهروندان در وضعیت آنومیک به سر می‌برند و نمی‌دانند آدم خوب یا بد کیست، باید قانون را رعایت کرده یا پارتی‌بازی کنند، مسئول دل‌سوز کیست و آدم جاه‌طلب کدام است؟
جوادی یگانه	۱۳۹۵	پیمایش ملی ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج سوم)	۶۶/۲ درصد مردم بر این باورند که دینداری نسب به ۵ سال قبل کاهش یافته و ۶۴/۸ درصد گفته‌اند در ۵ سال آینده نیز کمتر خواهد شد. ۶۸/۲ درصد مردم معتقدند ارزش‌های منفی اخلاقی نسبت به ۵ سال گذشته بیشتر شده است.
غفاری و جوادی یگانه	۱۳۹۶	پیمایش ملی وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران	۲۹/۶ تا ۴۱/۶ درصد شهروندان رواج ارزش‌های اخلاقی مثبت را کم و در مقابل، ۳۲/۱ تا ۴۶/۷ درصد رواج ارزش‌های اخلاقی منفی را زیاد ارزیابی کرده‌اند. ۴۵/۱ تا ۷۰/۸ درصد در تشخیص آدم خوب و بد، رعایت قانون یا پارتی‌بازی، عمل به نفع خود یا رعایت مصلحت جامعه، رعایت موازین دینی یا عمل به نظر شخصی و کنترل فرزندان یا آزاد گذاشتن آنها، احساس آنومی می‌کنند.
رفیع پور	۱۳۷۸	آنومی و آشفته‌گی اجتماعی: پتانسل آنومی در شهر تهران	وضعیت جامعه ایران آنومیک و حاکی از عدم رعایت گسترده قواعد و هنجارهای رسمی از سوی شهروندان است. عواملی چون نابرابری اجتماعی، وضعیت اقتصادی نامناسب و کاهش اعتماد اجتماعی که به شدت متأثر از کاهش پایبندی‌های مذهبی است، رفتار آنومیک شهروندان تهرانی را شکل می‌دهد.

ادامه جدول ۱- پیشینه پژوهش‌های داخلی در زمینه آشفتگی اخلاقی

نام محقق	سال	عنوان تحقیق	چکیده یافته‌ها
پیران	۱۳۸۴	آنومی در تهران	احساس سردرگمی و اغتشاش هنجاری کاملاً مشهود است؛ به طوری که ۵۶/۵ درصد آنومی شدید، ۲۷/۶ درصد آنومی متوسط و ۱۵/۱ درصد آنومی ضعیف داشته‌اند. بین آنومی و طبقه اجتماعی، رابطه معنادار وجود دارد.
کوثری	۱۳۸۰	آنومی سیاسی با تکیه بر نظر شهروندان تهرانی	میانگین احساس آنومی سیاسی یا عدم التزام حکومت، مسئولان و جناح‌ها به قانون ۶۴ از حداکثر ۹۰ و بالاست. احساس ناعادلانه بودن قواعد، ضعف یگانگی سیاسی، فردگرایی سیاسی، ضعف یگانگی دینی و سکولاریسم، مهم‌ترین عوامل مؤثر بر آنومی سیاسی است.
نجاتی و حسینی و کوثری	۱۳۸۸	آنومی در ۱۱ منطقه حاشیه‌ای استان تهران	۹ درصد پاسخگویان احساس آنومی بالا، ۴۳/۱ درصد آنومی متوسط و ۷/۹ درصد آنومی کم و خیلی کم داشته‌اند.
شیانی و محمدی	۱۳۸۸	بررسی و تحلیل احساس آنومی فردی در میان جوانان ۱۵ تا ۲۹ ساله شهر تهران با تأکید بر جنسیت	۵۶ درصد پسران و ۵۲/۲ درصد دختران دارای احساس آنومی فردی بالا بوده‌اند. بالاترین میزان آنومی به کسانی تعلق داشته که از وضعیت زندگی خود و جامعه ناراضی بوده‌اند، احساس بی‌اعتمادی و ناامیدی بیشتری داشته و معتقد بوده‌اند امروزه فقط پول اهمیت دارد.
نادری و همکاران	۱۳۹۰	سنجش چند بعدی احساس آنومی در بین جوانان	احساس آنومی در بین جوانان بین متوسط و زیاد است. پایبندی دینی و عزت نفس، رابطه منفی و احساس نابرابری، گمگشتگی فرهنگی و روابط نامناسب اجتماعی رابطه مثبت با آنومی دارد.
جوادی و همکاران	۱۳۹۱	بررسی عوامل مؤثر بر احساس آنومی اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه آزاد تبریز	میزان متوسط احساس آنومی در بین دانشجویان ۵۵/۶۱ درصد و بالاست. بین احساس آنومی با همبستگی اجتماعی، نظارت اجتماعی و مشارکت اجتماعی رابطه منفی و بین شکاف ارزشی دانشجویان و احساس آنومی رابطه مثبت وجود دارد.
فولادیان و رضایی بحرآباد	۱۳۹۷	تحلیل جامعه‌شناختی خودمداری ایرانیان	۱۹ درصد تغییرات احساس خودمداری را آنومی و بیگانگی اجتماعی، احساس بی‌قدرتی و نیز تقدیرگرایی توضیح می‌دهد.

جدول ۲- پیشینه پژوهش‌های خارجی در زمینه آشفته‌گی اخلاقی

نام محقق	سال	عنوان تحقیق	چکیده یافته‌ها
لگه	۲۰۰۸	اثرات ساختاری- اجتماعی بر میزان و گسترش تجربه فردی انومی در جمعیت آلمانی	متغیرهای زمینه‌ای و جهت‌گیری سیاسی رادیکال پیش‌بینی‌کننده قوی انومی هستند.
برگارد و کوچران	۲۰۰۸	آزمون نظریه انومی نهادی با استفاده از داده‌های ثانویه	تأیید انومی نهادی، با ضعیف شدن نهادهای غیراقتصادی (دین، خانواده و سیاست) میزان جرم بالاتر می‌رود.
کائو	۲۰۰۷	بازگشت به وضع به هنجار: انومی و جرم در چین	متغیرهای شغل، داشتن بچه و رضایت از زندگی، رابطه منفی با انومی دارند، اما تحصیلات با انومی رابطه مثبت دارد.
آدنانز	۲۰۰۷	تحولات اجتماعی و انومی در بین جوانان بلغارستان پس از کمونیسم	انومی حاصل موقعیت‌های فشارزا از جمله: درآمد پایین، طبقه اجتماعی- اقتصادی پایین، ناامیدی از اصلاحات و احساس درماندگی شدید نسبت به آینده است.
مسنر و روزنفلد	۱۹۹۷	آزمون گزاره‌های نظریه انومی نهادی	تأیید انومی نهادی، هر چه کالازدایی بیشتر باشد، میزان اتکای شهروندان به بازار برای احساس خوشبختی پایین‌تر می‌آید.
چاملین و کوچران	۱۹۹۵	آزمون نظریه انومی نهادی	تأیید انومی نهادی، هر چه قدرت نهادهای غیراقتصادی (خانواده، سیاست، مذهب) در یک جامعه کمتر می‌شود، اثر فقر بر جرم بالاتر می‌رود.
لی و کلید	۱۹۷۴	بررسی رابطه بین دینداری و طبقه اجتماعی- اقتصادی بر انومی	متغیرهای مربوط به دینداری در تبیین واریانس انومی اثری بیشتر از طبقه اجتماعی- اقتصادی دارد.

تحقیقات گذشته، بعضاً انومی را صفت فرد تلقی کرده، معادل «بی‌هنجاری» گرفته‌اند و بر اساس داوری ذهنی ارزیابی کرده‌اند. پژوهش حاضر، انومی را صفت جامعه می‌داند که بی‌هنجاری، تعارض هنجاری و ضعف هنجاری سه بعد آن را تشکیل می‌دهند. در سنجش انومی نیز در کنار داوری ذهنی، به شواهد ساختاری هم پرداخته است. همچنین در تبیین انومی به عوامل اجتماعی محدود شده و از متغیرهای روان‌شناختی پرهیز کرده است.

ادبیات نظری

ادبیات نظری پژوهش با ابتناء و اتکا به نظریات جامعه‌شناسان پیشگام در بحث آشفتگی اخلاقی، مفهوم آنومی را مورد بررسی قرار می‌دهد. سپس ابعاد، سطوح و نیز مهم‌ترین عوامل مؤثر بر آن را مشخص کرده و در یک چارچوب نظری تلفیقی منسجم می‌کند.

دورکیم^۱ واژه «آنومی» را معادل «عدم التزام به قواعد اخلاقی» یا «ضعف هنجاری»^۲ تعریف می‌کند (دورکیم، ۱۳۶۰: ۴۹-۴۸). او معتقد است تکلیف و التزام به قواعد و مطلوبیت آنها دو عنصر اساسی اخلاق است که در وضعیت آنومی به شدت آسیب می‌بینند. پارسونز^۳ آنومی را معادل «بی‌هنجاری» و نقطهٔ مقابل نهادگرایی و به معنی اختلال کامل^۴ نظم هنجاری می‌داند (Parsons, 1951: 301-306). مرتن^۵ با تأکید بر تعارض اهداف و ارزش‌های فرهنگی با وسایل اجتماعی و نهادی مشروع، آنومی را معادل «تعارض هنجاری»^۶ می‌گیرد (Merton, 1949: 125-133).

دورکیم در تحلیل عوامل آنومی در سطح ساختاری نقش عدم انسجام اجتماعی را مورد تأکید قرار می‌دهد (Durkheim, 1893: 729). از نظر دورکیم انسجام دو عنصر بنیادین دارد: حمایت اجتماعی و کنترل اجتماعی. از چنین منظری، دورکیم فردگرایی خودخواهانه را که حاصل گسستن فرد از پیوندهای اجتماعی است، شرّ و سرچشمه آشفتگی اخلاقی می‌داند (دورکیم، ۱۳۷۸: ۴۱۱).

بعد دیگر انسجام؛ یعنی کنترل اجتماعی، با بهره‌گیری از اهرم‌های قانونی، موجب کنترل آرزوهای نامحدود و نفع‌طلبی‌های فردی می‌شود. علت دیگر آنومی از دیدگاه دورکیم، ناعادلانه بودن قواعد است. او می‌گوید: برای آنکه افراد در جامعه، رفتار اخلاقی داشته باشند، «وجود قواعد، به تنهایی کافی نیست، لازم است که قواعد مذکور، درست و عادلانه باشند» (دورکیم، ۱۳۹۴: ۳۶۰). تضعیف باورهای دینی، از دیگر عوامل مهم در تبیین آشفتگی اخلاقی است. به نظر دورکیم، در جریان تقسیم کار اجتماعی، وجدان جمعی (دینی) و باورهای مشترک دچار ضعف می‌شود و در نتیجه اخلاق دینی نیز تضعیف می‌گردد. این کاهش اقتدار اخلاقی قواعد دینی زمینه

1 Emile Durkheim
3 Normative Weakness
3 Talcott Parsons
4 Normative Disorder
5 Robert k Merton
7 Normative Conflict

پیدایش آشفستگی اخلاقی را فراهم می‌کند. از سوی دیگر، از دیدگاه دورکیم، اجرای مناسک دینی راهی است که از طریق آن می‌توان خودخواهی را کنترل، فرد را در گروه‌ها ادغام و همبستگی اجتماعی را تضمین کرد (فراستخواه، ۱۳۷۷: ۱۴۲).

پارسونز در تبیین آنومی معتقد است تغییر و تحولات و بحران‌های بزرگ اقتصادی - اجتماعی، تعادل جامعه را برهم می‌زند. در نتیجه، چنین وضعیتی قواعد و هنجارهای پیشین قادر به هدایت رفتارها نیست و نهادها ناکارآمد و ضعیف می‌شوند، بدین ترتیب «بی‌هنجاری گسترده و فراگیری به وجود می‌آید که موجب اختلال کامل نظم هنجاری است» (کوزر و روزنبرگ، ۱۳۷۸: ۴۰۳-۴۰۲). علاوه بر این پارسونز تأکید می‌کند هرگاه در جامعه‌ای عشق به خدا و توجه به اخلاق تضعیف گردد، آن جامعه با بحران‌های شدیدی مواجه می‌شود (گولدنر، ۱۳۸۳: ۳۸۹).

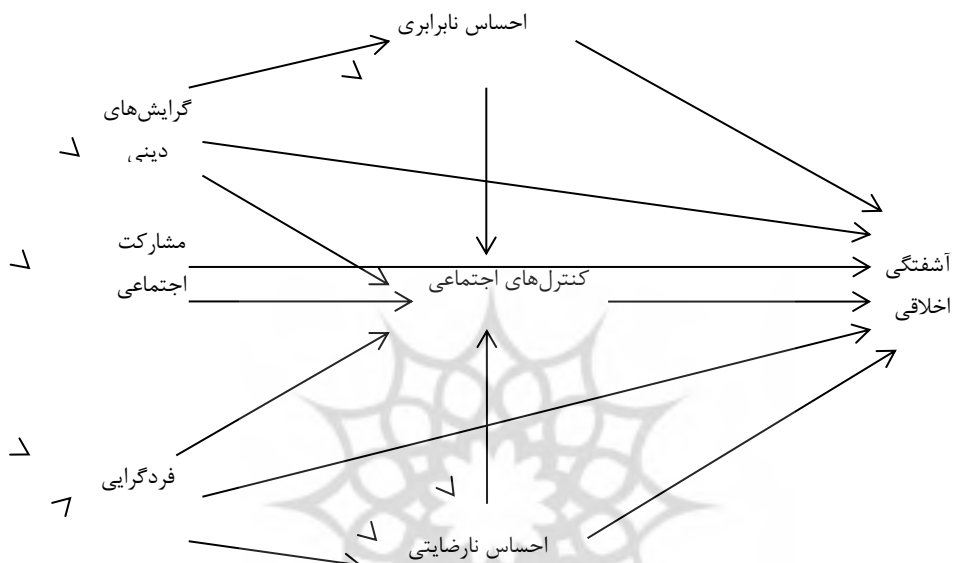
از دیدگاه مرتن^۱ در شرایطی که اهداف و ارزش‌های فرهنگی با ساختارهای اجتماعی و نهادی تعارض دارند، رفتارهای ناهمگام و آشفستگی هنجاری اجتناب‌ناپذیر می‌شود (راینگتن و ایتنبرگ، ۱۳۹۰: ۱۰۱). مرتن همچنین با تأکید بر نقش نظام فرصت‌های نابرابر در آنومی و آشفستگی اجتماعی معتقد است: هنگامی که امکان دسترسی به شیوه‌های مشروع رسیدن به هدف‌های موفقیت‌آمیز برای بخش قابل‌توجهی از جمعیت بسیار دشوار یا به‌طور کلی غیرممکن باشد، آشفستگی، کجروی و انحراف در مقیاسی گسترده بروز می‌کند (کوزر، ۱۳۷۸: ۴۵۵).

این پژوهش، با استنباط از ادبیات نظری و مطالعات تجربی پیشین، رویکردی تلفیقی را در بررسی آشفستگی اخلاقی اتخاذ کرده است. بر مبنای چنین رویکردی، آشفستگی اخلاقی یک سازه سه‌وجهی و به‌منزله وضعیتی است که جامعه، دچار بی‌هنجاری، تعارض هنجاری و ضعف هنجاری است. هر یک از ابعاد سه‌گانه مذکور، به درجه و سطوحی از آشفستگی اخلاقی اشاره دارند. «عدم التزام به قواعد» یا «ضعف هنجاری» که دورکیم بر آن تأکید می‌کند، لایه بیرونی و آشکار آشفستگی اخلاقی را نشان می‌دهد. «تعارض هنجاری» موردنظر مرتن، گویای سطح میانه و متوسطی از چنین بحرانی است و «بی‌هنجاری» و اختلال کامل نظم هنجاری به تعبیر پارسونز نقطه اوج آشفستگی اخلاقی است.

عوامل چنین بحرانی از دیدگاه نظریه‌پردازان آشفستگی اخلاقی در کلان‌ترین سطح، تغییرات شتابان و غیر هدفمند اقتصادی، اجتماعی، سیاسی و فرهنگی جوامع (به‌ویژه در مراحل گذار) است. این تغییرات در سطح خرد، خود را به‌صورت شدت و ضعف فردگرایی، مشارکت اجتماعی،

1 Robert k Merton

گرایش‌های دینی، کنترل‌های اجتماعی، احساس نابرابری و احساس نارضایتی، نشان می‌دهد. بر مبنای چهارچوب فوق، مدل نظری تحقیق به قرار زیر است:

شکل ۱- مدل نظری تحقیق

فرضیه‌های تحقیق

- جامعه دچار آشفتگی اخلاقی است.
- فردگرایی با آشفتگی اخلاقی رابطه دارد.
- احساس نابرابری با آشفتگی اخلاقی رابطه دارد.
- مشارکت اجتماعی با آشفتگی اخلاقی رابطه دارد.
- گرایش‌های دینی با آشفتگی اخلاقی رابطه دارد.
- کنترل‌های اجتماعی با آشفتگی اخلاقی رابطه دارد.
- احساس نارضایتی با آشفتگی اخلاقی رابطه دارد.

روش تحقیق

این پژوهش، مبتنی بر پارادایم کمی و تجربی است. از نظر هدف، توصیفی - تبیینی و از نظر روش، پیمایش^۱ است. برای جمع‌آوری داده‌ها از پرسشنامه^۱ محقق ساخته استفاده شده است. پرسشنامه^۱ این تحقیق، با توجه به ظرایف و حساسیت ویژه مسائل اخلاقی در جامعه ایران، متشکل از ۹ مقیاس ۵ گزینه‌ای از نوع لیکرت بوده است که هر یک به‌طور متوسط ۹ تا ۱۳ گویه داشته‌اند. با توجه به ملاحظات روشی، با هدف دقت بیشتر در اجرا، نحو بیان، جمله‌بندی گویه‌ها و همچنین کاهش نرخ سئوال‌ات و گویه‌های بی‌پاسخ، پرسشنامه به شکل مصاحبه اجرا شده است.

برای جمع‌آوری داده‌ها علاوه بر پرسشنامه از داده‌های ثانویه، شامل آمارهای ملی از مرکز آمار ایران، سازمان ثبت و احوال کشور، مرکز فناوری اطلاعات قوه قضائیه، مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی، نیروی انتظامی، همچنین آمارهای بین‌المللی شامل آمارهای سازمان بین‌المللی شفافیت و مرکز بین‌المللی مطالعات زندان‌های جهان در دوره مورد بررسی (۱۳۹۴-۱۳۸۰) استفاده شده است. قابلیت اعتبار ابزار سنجش با استفاده از روش اعتبار صوری و مراجعه به استادان راهنما و مشاور و سایر محققان و صاحب‌نظران تأمین شده است. برای بررسی روایی پرسشنامه، پیش‌آزمون انجام شد و با بهره‌گیری از ضریب آلفای کرونباخ، پایایی ۹ مقیاس پژوهش بین ۰/۸۷ - ۰/۶۱ بوده است.

جامعه آماری تحقیق شهروندان تهرانی ۱۸ سال به بالا بوده که بنابر نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ تعداد آنها ۶/۷ میلیون نفر برآورد شده است. برای تعیین حجم نمونه آماری، از فرمول کوکران استفاده شده است. بر این اساس، حجم نمونه در این تحقیق ۳۸۴ نفر برآورد شده است که برای اطمینان بیشتر و مقابله با خطاهای احتمالی، این حجم به ۴۰۰ نفر افزایش یافت.

نمونه‌گیری به روش خوشه‌ای چندمرحله‌ای انجام شد. به این ترتیب که بر مبنای رتبه‌بندی مناطق ۲۲ گانه شهر تهران، بر حسب سطح رفاه اقتصادی - اجتماعی، سه منطقه به ترتیب شامل مناطق ۳ و ۸ و ۱۹ انتخاب گردید. در مرحله بعد، در داخل هر یک از این مناطق، ۳ بلوک - محله به قید قرعه برگزیده شد. سپس متناسب با حجم جمعیت و نسبت نمونه‌گیری در هر منطقه، در داخل هر بلوک، به پلاک‌ها مراجعه شد و از هر ۵ پلاک برای یکی از ساکنان ۱۸ سال به بالا از هر دو جنس پرسشنامه تکمیل شد.

در تجزیه و تحلیل داده‌ها از آمار توصیفی و شاخص‌های تمرکز و پراکندگی و نیز آمار استنباطی شامل t تک نمونه‌ای، ضریب همبستگی پیرسون، رگرسیون چند متغیره، تحلیل مسیر و تحلیل عاملی استفاده شده است.

جدول ۳- ضریب پایایی مقیاس‌ها

ضریب آلفای کل طیف	تعداد گویه	تعداد پاسخگو	متغیر	گروه
۰/۸۶	۱۳	۳۸۶	بی‌هنجاری	متغیر وابسته و ابعاد آن
۰/۷۹	۹	۳۹۴	تعارض هنجاری	
۰/۸۰	۹	۳۹۳	ضعف هنجاری	
۰/۶۱	۵	۳۹۸	احساس نارضایتی	متغیرهای مستقل
۰/۶۵	۶	۳۹۳	احساس ناپرابری	
۰/۶۴	۸	۳۹۳	فردگرایی خودخواهانه	
۰/۸۷	۶	۳۹۳	احساس ضعف کنترل‌های اجتماعی	
۰/۷۹	۱۱	۳۷۳	ضعف گرایش‌های دینی	
۰/۷۵	۸	۳۸۰	کاهش مشارکت اجتماعی	

تعریف مفاهیم و متغیرها

آشفته‌گی اخلاقی

آشفته‌گی اخلاقی وضعیتی است که در آن جامعه، فاقد قواعد و هنجارهای مشترک انتظام‌بخش کنش‌ها و رفتار، تعارض و ضعف قدرت این قواعد است (دورکیم، ۱۳۶۰: ۹۵-۹۴ و ۱۳۶۹: ۱۱-۸). با چنین دریافتی از آشفته‌گی اخلاقی، بی‌هنجاری، تعارض هنجاری و ضعف هنجاری سه شاخص اصلی آن محسوب می‌شود: آشفته‌گی اخلاقی با دو شاخص سنجیده شده است:

۱- شاخص ذهنی: دورکیم هنجارهای اخلاقی را از جنس اعتباریات می‌داند که بر مبنای اتفاق نظر جمعی و پذیرش از سوی افراد شکل می‌گیرد (دورکیم، ۱۳۶۹: ۹۳-۹۲). بُعد ذهنی آشفته‌گی اخلاقی در این پژوهش با ارزیابی شهروندان در مورد میزان احساس بی‌هنجاری، تعارض هنجاری و ضعف هنجاری مردم، مسئولین و خودپاسخگویان با سه مقیاس، که هر یک بین ۹ تا ۱۳ گویه داشته‌اند، موردسنجش قرار گرفته است.

شاخص عینی: دورکیم نظام‌های حقوقی و قوانین را شاخص ملموس و عینی هنجارهای اخلاقی می‌داند (دورکیم، ۱۳۸۳: ۱۱۰). براین مبنا معرف‌های عینی آشفتگی اخلاقی در این پژوهش شامل آمار پرونده‌های دعاوی قضایی، تعداد زندانیان، خودکشی، سرقت، طلاق، رتبه بین‌المللی فساد و نیز ساعات کار مفید و تعهد کاری است.

بی‌هنجاری

فقدان قواعد مشترک انتظام‌بخش کنش‌ها و رفتار یا عدم اتفاق نظر روی مقبولیت، مشروعیت و مطلوبیت این قواعد است. (کوزر، ۱۳۷۸: ۴۰۳-۴۰۱، بیرو، ۱۳۷۰: ۱۶).

تعارض هنجاری

تعارض دو یا چند قاعده و هنجار انتظام‌بخش کنش‌ها و رفتار با هم و یا تعارض این قواعد با واقعیات اجتماعی است. (چلبی، ۱۳۷۵: ۴۲).

ضعف هنجاری

نقصان علقه اجتماعی و تعهد عملی نسبت به هنجارها و قواعد انتظام‌بخش کنش‌ها و رفتار در میان اکثریت افراد جامعه است (دورکیم، ۱۳۶۰: ۹۵-۹۴ و چلبی، ۱۳۷۵: ۱۸).

فردگرایی

تعریف نظری: فردگرایی خودخواهانه، پیگیری منافع، خواسته‌ها و شهوات سیری‌ناپذیر فرد بدون التزام به قواعد اخلاقی است (دورکیم، ۱۳۷۸: ۳۲۳ و ۱۶۱، کیویستو، ۱۳۸۶: ۱۴۰).

تعریف عملیاتی: مفهوم فردگرایی خودخواهانه با پرسش از پاسخگویان در مورد میزان نفع‌طلبی مردم، مسئولین و خودپاسخگویان با سه شاخص: نفع‌طلبی و ترجیح نفع شخصی، اهمیت موفقیت مالی و بت‌وارگی پول و باور به اصل موفقیت به هر قیمتی با یک مقیاس ۸ گویه‌ای سنجیده شده است.

نابرابری

تعریف نظری: نابرابری اجتماعی وضعیتی است که در چهارچوب آن انسان‌ها دسترسی نابرابری به منابع، فرصت‌ها، خدمات و موقعیت‌های جامعه دارند (زاهدی، ۱۳۸۵: ۴۰).

تعریف عملیاتی: احساس نابرابری شهروندان با سه شاخص؛ احساس نابرابری قوانین، احساس توزیع نابرابر فرصت‌ها و منابع و احساس محرومیت نسبی با یک مقیاس ۶ گویه‌ای سنجیده شده است.

مشارکت اجتماعی

تعریف نظری: مشارکت، به معنی به‌کارگرفتن منابع شخصی به‌منظور سهیم‌شدن در یک اقدام جمعی، عملی آگاهانه و داوطلبانه است که دربردارنده دخالت شهروندان در امور عمومی و در سطوح مختلف تصمیم‌گیری‌های اداری، سیاسی و اجتماعی در جهت تأمین منافع اجتماعی است (میلر، ۱۳۸۰: ۵۹۹ و ۵۴۹).

تعریف عملیاتی: مشارکت اجتماعی با چهار شاخص؛ میزان شرکت در انتخابات، مشارکت و فعالیت در احزاب و تشکل‌های سیاسی، مشارکت و فعالیت در تشکل‌ها و اتحادیه‌های صنفی و مشارکت و فعالیت در انجمن‌های محلی و سازمان‌ها مدنی و غیردولتی با یک مقیاس ۸ گویه‌ای سنجیده شده است.

گرایش‌های دینی

تعریف نظری: دین، نظامی از باورها، ارزش‌ها، هنجارها و مناسک و اعمال مشترک و مقدس است که با جهت‌دهی به کنش‌ها، موجبات همبستگی پیروان را در قالب یک اجتماع اخلاقی فراهم می‌کند (دورکیم، ۱۳۸۳: ۶۳).

تعریف عملیاتی: میزان اقتدار گرایش‌های دینی پشتوانه قواعد اخلاقی از منظر شهروندان و نیز میزان مشارکت آنها در مناسک جمعی دینی چون نماز جماعت، جمعه، عزاداری‌های عاشورا و جشن‌های نیمه شعبان با یک مقیاس ۱۱ گویه‌ای سنجیده شده است.

کنترل‌های اجتماعی

تعریف نظری: کنترل اجتماعی، همه راه‌ها، شیوه‌ها و ابزارهایی است که برای واداشتن افراد به انطباق با انتظارات و رعایت چشم‌داشت‌های جامعه یا یک گروه معین به‌کار برده می‌شود (بیرو، ۱۳۷۰: ۴۸۰).

تعریف عملیاتی: احساس ضعف کنترل‌های اجتماعی با پرسش از پاسخگویان در مورد میزان اقتدار قانون، سازمان‌ها و دستگاه‌ها مجری آن و نیز میزان اهمال و آسان‌گیری در اجرای قانون با یک مقیاس ۶ گویه‌ای سنجیده شده است.

احساس نارضایتی اجتماعی

تعریف نظری: احساس نارضایتی، اختلاف ادراک شده بین آرزو (وضع مطلوب مورد انتظار) و تحقق آرزو (وضع موجود) است (ازکمپ، ۱۳۷۰: ۲۵۷).

تعریف عملیاتی: احساس نارضایتی با سنجش میزان ناخشنودی شهروندان از وضع موجود کشور به طور کلی، عملکرد و کارآمدی مسئولان و دستگاه‌ها دولتی و نیز دستاوردهای زندگی شخصی در مقایسه با وضع مطلوب مورد انتظار، با یک مقیاس ۵ گویه‌ای سنجیده شده است.

یافته‌ها

توصیف متغیرهای زمینه‌ای

پاسخگویان از نظر جنسیت ۵۷/۲ درصد مرد و ۴۲/۸ درصد زن بوده‌اند. از نظر گروه سنی، ۴۲/۲ درصد در گروه جوان، ۵۴/۵ درصد در گروه میانسال و ۳/۳ درصد در گروه سالمندان ۶۱ سال به بالا قرار داشته‌اند. از نظر تحصیلات ۱۰/۸ درصد پاسخگویان زیر دیپلم، ۴۹/۹ درصد دیپلم و فوق دیپلم و ۳۹/۳ درصد تحصیلات عالی کارشناسی و بالاتر داشته‌اند.

توصیف متغیر وابسته

آشفته‌گی اخلاقی: یافته‌ها نشان می‌دهد ۴۷ درصد پاسخگویان آشفته‌گی اخلاقی در جامعه را به میزان زیاد و خیلی زیاد، ۵۱/۳ درصد متوسط و فقط ۱/۷ درصد کم و خیلی کم ارزیابی کرده‌اند. میانگین نمره آشفته‌گی اخلاقی ۳/۷۵ و انحراف معیار آن ۰/۵۴۱ است.

توصیف متغیرهای مستقل

جدول ۴- نتایج نگرش پاسخگویان در مورد عوامل اجتماعی مؤثر بر آشفته‌گی اخلاقی (٪)

انحراف معیار	میانگین (دامنه ۵-۱)	کم	متوسط	زیاد	
۰/۵۵	۴/۲	۰	۷	۹۳	فردگرایی
۰/۶۳	۴/۲	۰/۳	۱۱/۳	۸۸/۴	احساس نابرابری
۰/۷۸	۳/۶	۶/۲	۴۳	۵۰/۸	ضعف دینداری
۰/۷۷	۴/۲	۲/۱	۱۵/۵	۸۲/۴	ضعف کنترل‌های اجتماعی
۰/۶۸	۴/۳	۰/۵	۱۱/۷	۸۷/۸	احساس نارضایتی
۰/۸۸	۳/۷	۸/۳	۳۲/۵	۵۹/۲	کاهش مشارکت اجتماعی

یافته‌ها نشان می‌دهد ۹۳ درصد پاسخگویان فردگرایی خودخواهانه، ۸۸/۴ درصد احساس نرابری، ۵۰/۸ درصد ضعف گرایش‌های دینی، ۸۲/۴ درصد ضعف کنترل‌های اجتماعی، ۸۷/۸ درصد احساس نارضایتی و ۵۹/۳ درصد کاهش مشارکت اجتماعی را در جامعه به میزان زیاد کرده‌اند.

تحلیل داده‌ها

ارزیابی از آشفتگی اخلاقی

ارزیابی ذهنی از آشفتگی اخلاقی. یافته‌های توصیفی حاکی از آشفتگی اخلاقی در جامعه از دیدگاه شهروندان بود. نتایج آزمون t تک‌نمونه‌ای نشان می‌دهد که میانگین ارزیابی پاسخگویان از بحران اخلاقی، ۳/۷۵ به دست آمده است که به‌طور معنی‌داری بیشتر از میانگین مورد انتظار مقیاس آشفتگی اخلاقی در جامعه (۲/۵) و حاکی از تأیید فرضیه اول پژوهش و آشفتگی اخلاقی از دیدگاه شهروندان است ($p < .000$ و $df = 399$ و $t = 50.157$).

جدول ۵- آزمون T تک‌نمونه‌ای آشفتگی اخلاقی

گروه	میانگین	انحراف معیار	خطای معیار میانگین	T ۲/۵ = مقدار مورد انتظار آزمون			
				T مقدار	درجه آزادی	سطح معنی‌داری	تفاوت میانگین گروه‌ها
آشفتگی اخلاقی	۳/۷۵۷۸	۱/۵۰۱۵۳	۱۰۲۵۰۸				تفاوت فاصله اطمینان در سطح ۹۵ درصد
				۵۰/۱۵۷	۳۹۹	۱۰۰۰	حداکثر
							حداقل
							۱/۳۰۷۱
							۱/۲۰۸۵

ارزیابی عینی از آشفتگی اخلاقی، واقعیات عینی و ساختاری نیز حکایت از آشفتگی اخلاقی در جامعه دارد. تعداد دعاوی و پرونده‌های قضایی در کشور از ۵/۵ میلیون پرونده در سال ۸۰ به ۱۱ میلیون پرونده در سال ۹۰ و بیش از ۱۵ میلیون پرونده در سال ۹۵ رسیده است. طی همین مدت، تعداد پرونده‌ها به ازای هر هزار نفر از ۸۴ پرونده به ۱۸۹ پرونده رسیده که نشان می‌دهد همه خانوارها درگیر یک پرونده در محاکم دادگستری و در مظان اتهام تخطی از قواعد و هنجارهای اجتماعی و قانونی قرار دارند.

جدول ۶- تعداد پرونده‌های دعاوی قضایی ۱۳۸۰-۱۳۹۵

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵
شاخص								
تعداد دعاوی و پرونده‌ها (هزار پرونده) ^۱	۵۴۶۳	۱۰۱۵۷	۱۱۰۲۷	۱۱۶۲۷	۱۱۸۷۹	۱۱۵۰۰	۱۴۴۷۸	۱۵۱۴۸
جمعیت کشور (میلیون نفر)	۶۵/۲	۷۰/۵	۷۵/۱	۷۶	۷۷	۷۷/۸	۷۸/۹	۷۹/۹
تعداد پرونده به ازای هزار نفر	۸۴	۱۴۴	۱۴۷	۱۵۳	۱۵۴	۱۴۸	۱۸۳	۱۸۹

آمارها همچنین نشان می‌دهد سالانه حدود ۶۰۰ هزار نفر به زندان می‌روند (رحمانی‌فضلی، ۱۳۹۵؛ به نقل از سایت ایکنآ). سال ۹۴ نرخ زندانی در کشور ۲۹۰ نفر به ازای هر صد هزار نفر بوده است (Prison Studies. org, 2014, Website).

جدول ۷- وضعیت زندانیان در ایران طی دوره ۱۳۸۵ - ۱۳۹۴

سال	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
تعداد زندانیان ^۳ (به هزار نفر)	۱۴۷	۱۵۸	۱۶۵	۱۷۳	۲۰۰	۲۳۰	۲۵۰	۲۱۷	۲۱۰	۲۲۸
نرخ زندانی (به ازای هر صد هزار نفر)	۲۱۴	۲۲۲	۲۳۰	۲۴۳	۲۷۰	۳۰۶	۳۲۳	۲۷۸	۲۷۰	۲۹۰

از دیدگاه دورکیم، افزایش خودکشی شاخص وضعیت آنومیک و بحرانی جامعه است. آمارهای رسمی سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۴ روند روبه افزایش خودکشی در کشور را نشان می‌دهد. بر اساس همین آمار، نرخ خودکشی از ۸ نفر در هر صد هزار نفر در سال ۸۰ به ۱۰ نفر در سال ۹۴ افزایش یافته است.

۱. آمار سال‌های ۱۳۸۰ تا ۱۳۹۲ از سالنامه آماری سال ۹۴، آمار سال ۱۳۹۳ از معاون و رئیس مرکز آمار و فناوری اطلاعات قوه قضاییه، آمار سال‌های ۱۳۹۴ و ۱۳۹۵ از گزارش رئیس قوه قضاییه و وزیر دادگستری

2. <http://www.ana.ir/fa/news/14/91249>

3. <http://www.Prisonstudies.org,2014,Website>

جدول ۸- وضعیت خودکشی در ایران طی دوره ۱۳۸۰-۱۳۹۴

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
شاخص							
تعداد خودکشی ^۱	۵۲۶۰	۵۹۴۹	۵۷۷۷	۵۹۴۵	۶۱۳۰	۶۵۳۵	۷۹۵۴
نرخ خودکشی (به ازای صد هزار نفر)	۸	۸/۴	۷/۷	۷/۸	۸	۸/۴	۱۰/۱

سرقت به‌عنوان مهم‌ترین جرم علیه اموال و مالکیت نشان‌دهنده نقض قواعد اجتماعی در حوزه اقتصادی - اجتماعی است. بنابر آمار رسمی نیروی انتظامی، نرخ سرقت در ایران در سال ۸۰ به ازای هر صد هزار نفر ۲۴۹ فقره بوده است که در سال ۹۴ به حدود هزار فقره (۹۸۱) رسیده است.

جدول ۹- وضعیت سرقت در ایران طی دوره ۱۳۸۰-۱۳۹۴

سال	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
تعداد سرقت ^۲ (هزار پرونده)	۱۶۲/۷۵۹	۱۸۹/۹۶۶	۴۵۰/۱۶۲	۴۳۱/۱۶۲	۶۴۵/۷۴۲	۶۷۳/۸۶۷	۸۰۰/۴۶۹	۷۶۵/۳۱۶
نرخ سرقت (به ازای هر صد هزار نفر)	۲۴۹/۲۴	۲۷۱/۳۸	۶۰۸/۸۷	۵۷۴/۸۸	۸۴۹/۶۶	۸۷۶/۲۸	۱/۰۲۷	۹۸۱/۱۷

طلاق و ازهم‌گسیختگی خانواده نیز در کشور رو به افزایش است. نسبت ازدواج به طلاق از ۱۰/۴ در سال ۸۳ به ۷/۱ در سال ۸۸ و ۴/۲ در سال ۹۴ رسیده است.

۱. سالنامه های آماری سال ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴

۲. سالنامه های آماری سال ۱۳۹۳ و ۱۳۹۴

جدول ۱۰- وضعیت طلاق در ایران طی دوره ۱۳۸۳-۱۳۹۴

سال شاخص	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
ازدواج (هزار پرونده) ^۱	۷۲	۷۸۷	۷۷۸	۸۴۱	۸۸۱	۸۹۰	۸۹۱	۸۷۴	۸۲۹	۷۷۴	۷۲۴	۶۸۵
طلاق (هزار پرونده)	۷۴	۸۴	۹۴	۹۹	۱۱۰	۱۲۵	۱۳۷	۱۴۲	۱۵۰	۱۵۵	۱۶۳	۱۶۴
نسبت ازدواج به طلاق	۹/۸	۹/۴	۸/۳	۸/۴	۸	۷/۱	۶/۵	۶/۱	۵/۵	۵	۴/۴	۴/۲

همچنین بنابر اعلام سازمان شفافیت بین‌المللی^۲ بر اساس شاخص بین‌المللی ادراک فساد^۳ رتبه فساد در ایران بین ۱۶۸ کشور جهان ۱۳۰ (Transparency.org, 2015, Website) و حاکی از فساد گسترده و ناکارآمدی ساختار سیاسی، اقتصادی و حقوقی است.

جدول ۱۱- وضعیت ایران از نظر شاخص ادراک فساد طی دوره ۱۳۸۲-۱۳۹۴

سال شاخص	۱۳۸۱	۱۳۸۲	۱۳۸۳	۱۳۸۴	۱۳۸۵	۱۳۸۶	۱۳۸۷	۱۳۸۸	۱۳۸۹	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴
CPI	۳	۲/۹	۲/۹	۲/۷	۲/۷	۲/۵	۲/۳	۲/۸	۲/۲	۲/۷	۲/۸	۲/۵	۲/۷	۲/۷
رتبه ایران	۷۸	۸۸	۹۳	۱۰۵	۱۳۱	۱۴۱	۱۶۸	۱۴۶	۱۳۳	۱۴۴	۱۳۶	۱۳۴	۱۳۰	۱۳۰
تعداد کشورها	۱۳۳	۱۴۶	۱۵۹	۱۶۳	۱۷۹	۱۸۰	۱۸۰	۱۷۸	۱۷۶	۱۷۶	۱۷۶	۱۷۵	۱۶۸	۱۶۸

از نظر وجدان کاری نیز با وجود قانون ۴۴ ساعت کار در هفته، میزان ساعت کار مفید در ایران هفته‌ای ۱۱ ساعت است (مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی، ۱۳۹۱؛ به نقل از

۱. سالنامه آمارهای جمعیتی سازمان ثبت و احوال کشور ۱۳۹۵-۱۳۸۴

2. International Transparency Organization

۳. شاخص بین‌المللی ادراک فساد (CPI) عددی بین ۰ تا ۱۰ است. کشوری با کمترین نمره، دارای بالاترین درجه فساد و برعکس کشوری با بالاترین نمره، دارای کمترین میزان فساد است. رتبه کشورها نیز نشان‌دهنده وضعیت فساد در آن کشور در مقایسه با گذشته و نیز در مقایسه با دیگر کشورهاست. هرچه عدد این رتبه کمتر باشد، میزان فساد کشور کمتر و هرچه بالاتر باشد، میزان فساد کشور بیشتر است.

سایت مهرنیوز^۴). در مجموع ارزیابی‌ها و داوری‌های ذهنی شهروندان در کنار شواهد و مصادیق عینی و ساختاری از نقض و تخطی مکرر از قواعد و قوانین، حکایت از آشفتگی اخلاقی در قلمروهای اساسی زندگی اجتماعی (خانواده، کار و جامعه) دارد.

عوامل اجتماعی مؤثر بر آشفتگی اخلاقی

عوامل اجتماعی مؤثر بر آشفتگی اخلاقی هدف دوم این پژوهش و موضوع فرضیات دوم تا ششم است:

فردگرایی و آشفتگی اخلاقی: همبستگی بین دو متغیر فردگرایی با آشفتگی اخلاقی ۰/۴۷ و در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است و نشان می‌دهد به‌میزانی که افراد به خودخواهی و نفع‌طلبی روی بیاورند، تلقی از آشفتگی اخلاقی افزایش پیدا می‌کند.

احساس نابرابری و آشفتگی اخلاقی: همبستگی بین دو متغیر احساس نابرابری با آشفتگی اخلاقی به میزان ۰/۶۸ و در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است و نشان می‌دهد هر چه احساس نابرابری افزایش یابد تلقی از آشفتگی اخلاقی نیز افزایش خواهد یافت.

مشارکت اجتماعی و آشفتگی اخلاقی: کاهش مشارکت اجتماعی با آشفتگی اخلاقی به میزان ۰/۲۵ رابطه دارد و این رابطه در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است و نشان می‌دهد هر چه مشارکت اجتماعی افراد کاهش یابد تلقی از آشفتگی اخلاقی افزایش خواهد یافت.

گرایش‌های دینی و آشفتگی اخلاقی: ضعف گرایش‌های دینی با آشفتگی اخلاقی به میزان ۰/۲۲ رابطه دارد و این رابطه در سطح ۹۹ درصد معنی‌دار است و نشان می‌دهد هر چه گرایش‌های دینی افراد ضعیف‌تر شود، تلقی از آشفتگی اخلاقی در جامعه افزایش خواهد یافت.

کنترل‌های اجتماعی و آشفتگی اخلاقی: بین تلقی شهروندان از ضعف کنترل‌های اجتماعی با آشفتگی اخلاقی به میزان ۰/۷۷ در سطح ۹۹ درصد رابطه معنی‌دار وجود دارد و نشان می‌دهد هر چه تلقی از ضعف کنترل‌های اجتماعی در جامعه افزایش یابد ارزیابی آشفتگی اخلاقی افزایش خواهد یافت.

احساس نارضایتی و آشفتگی اخلاقی: نتایج نشان می‌دهد بین احساس نارضایتی و آشفتگی اخلاقی به میزان ۰/۶۲ در سطح ۹۹ درصد رابطه معنی‌دار وجود دارد و نشان می‌دهد هر چه احساس نارضایتی در جامعه افزایش یابد، تلقی از آشفتگی اخلاقی نیز افزایش می‌یابد.

رگرسیون چند متغیری

بنابر نتایج رگرسیون چند متغیری، R یا ضریب همبستگی چندگانه متغیرهای مستقل با آشفتگی اخلاقی ۰/۸۵، ضریب تعیین (R^2) برابر با ۰/۷۲ و ضریب تعیین تعدیل شده برابر با ۰/۷۲ است. به عبارت دیگر مجموع متغیرهای مستقل توانسته‌اند ۷۲ درصد از واریانس تلقی شهروندان از آشفتگی اخلاقی را توضیح دهند.

جدول ۱۲- خلاصه رگرسیون چند متغیره متغیرهای مستقل با آشفتگی اخلاقی

مدل	ضریب همبستگی چندگانه (R)	ضریب تعیین (R^2)	ضریب تعیین تعدیل شده ($R^2_{Adj.}$)	خطای معیار برآورد
۱	۰/۸۵۱	۰/۷۲۵	۰/۷۲۰	۰/۲۴۴۹۱

جدول ۱۳- نتایج رگرسیون چند متغیری متغیرهای مستقل با آشفتگی اخلاقی

سطح معنی داری	مقدار T	ضرایب غیرمتمرکز			1
		ضریب استاندارد Beta	خطای معیار برآورد	B	
/۰۰۰	۵/۶۷۸	-	/۱۲۴	/۷۰۷	عرض از مبدأ
/۰۰۰	۶/۰۹۸	/۲۰۴	/۰۲۵	/۱۵۴	احساس نارضایتی
/۰۰۰	۸/۶۹۴	/۲۹۱	/۰۲۸	/۲۴۵	احساس نابرابری
/۰۰۰	۳/۶۹۹	/۱۱۱	/۰۲۹	/۱۰۸	فردگرایی خودخواهانه
/۰۰۰	۱۱/۶۰۲	/۴۹۹	/۰۲۶	/۳۰۲	ضعف کنترل‌های اجتماعی
/۷۳۴	-۳۴۰	/۰۱۰	/۰۲۱	-/۰۰۷	ضعف گرایش‌های دینی
/۷۸۷	-۲۷۰	/۰۰۸	/۰۱۸	-/۰۰۵	کاهش مشارکت اجتماعی

شکل ۲- نمودار مسیر آشفتگی اخلاقی

نتایج تحلیل مسیر و آزمون مدل نظری پژوهش نشان می‌دهد در مسیر اثرگذاری متغیرهای مستقل بر آشفتگی اخلاقی، متغیرهای ضعف کنترل‌های اجتماعی و احساس نارضایتی نقش واسطه دارند. براساس مدل تحلیل مسیر، مجموع تأثیرات مستقیم و غیرمستقیم احساس نابرابری بر آشفتگی اخلاقی بیش از سایر متغیرهاست. این مسئله، حکایت از شدت تأثیر احساس نابرابری بر تلقی از آشفتگی اخلاقی و ارزیابی از وضعیت آنومیک جامعه دارد. متغیرهای احساس ضعف کنترل‌های اجتماعی، احساس نارضایتی، فردگرایی خودخواهانه، ضعف گرایش‌های دینی و کاهش مشارکت اجتماعی، از نظر شدت تأثیر بر آشفتگی اخلاقی به ترتیب در مراتب بعد قرار دارند. یافته‌ها نشان می‌دهد دومتغیر ضعف گرایش‌های دینی و کاهش مشارکت اجتماعی تأثیر مستقیمی بر آشفتگی اخلاقی نداشته‌اند، اما بنابر نتایج تحلیل مسیر، این دو متغیر با واسطه و از طریق تحت تأثیر قرار دادن متغیرهای کنترل‌های اجتماعی و احساس نارضایتی، به‌طور غیر مستقیم بر آشفتگی اخلاقی تأثیر می‌گذارند.

بحث و نتیجه‌گیری

آشفتگی اخلاقی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، مسئله اصلی این پژوهش است. نتایج ارزیابی‌های ذهنی شهروندان مؤید آشفتگی اخلاقی در جامعه است. اعتبار ارزیابی شهروندان در مورد وضعیت اخلاقی جامعه با شواهد عینی ساختاری و آمارهای رسمی مورد سنجش قرار گرفته است. این شواهد نیز حکایت از آشفتگی اخلاقی و نقض مکرر قواعد اخلاقی و قانونی در جامعه دارد، تا جایی که می‌توان گفت تخطی، خود به یک قاعده و هنجار تبدیل شده است.

نتایج این پژوهش در زمینه آشفتگی اخلاقی با یافته‌های پژوهشی رفیع‌پور (۱۳۸۷)، پیران (۱۳۸۴)، کوثری (۱۳۸۲)، نجاتی حسینی و کوثری (۱۳۸۸)، شیانی و محمدی (۱۳۸۸) نادری (۱۳۹۰)، رضایی (۱۳۸۰)، گودرزی (۱۳۸۲) جوادی یگانه (۱۳۹۵)، غفاری و جوادی یگانه (۱۳۹۶) و جوادی و همکاران (۱۳۹۱) حمایت می‌شود. یافته‌های این پژوهش‌ها بر سیر نزولی ارزش‌های اخلاقی از ارزش‌های جمع‌گرایانه، معنوی، دینی و انسجام‌بخش به ارزش‌های گریز از مرکز فردگرایانه، مادی و پولی - کالایی تأکید می‌کنند. آنومی و بی‌هنجاری، سیاسی، اجتماعی، اقتصادی، سردرگمی، بلا تکلیفی و تعارض بین قواعد و ارزش‌ها با واقعیات، از جمله یافته‌های این پژوهش‌ها و مؤید آشفتگی اخلاقی جامعه ایران از دیدگاه شهروندان است.

هدف دوم پژوهش، پاسخ به این پرسش بود که عوامل اجتماعی مؤثر بر آشفته‌گی اخلاقی چیست؟ یافته‌ها نشان می‌دهد ضعف کنترل‌های اجتماعی، یکی عوامل مؤثر بر تلقی از آشفته‌گی اخلاقی است. احساس افراد مبنی بر اینکه چنین مکانیزم‌های کنترلی ضعیف شده‌اند، موجبات تردید نسبت به قواعد نظارتی، امکان تخطی و نقض آنها و تلقی از آشفته‌گی اخلاقی را فراهم آورده است. این نتیجه، با یافته‌های چاملین و کوچران (۱۹۹۵) و پرگارد و کوچران (۲۰۰۸) در مورد ضعیف شدن قدرت نظارتی و کنترلی نهادهای فرهنگی - اجتماعی در وضعیت عدم تعادل نهادی و نیز یافته‌های جوادی و همکاران (۱۳۹۱) در مورد همبستگی معکوس نظارت اجتماعی با آنومی حمایت می‌شود.

احساس نابرابری بر اساس یافته‌های تحقیق یکی دیگر از متغیرهای مهم از نظر شدت تأثیر بر تلقی از آشفته‌گی اخلاقی است. این نتیجه موید دیدگاه مرتن است مبنی بر اینکه نظام فرصت‌های نابرابر عامل آنومی و بی‌هنجاری است (کوزر، ۱۳۷۸: ۴۵۵) و از سوی دیگر با یافته‌های آدانز (۲۰۰۷)، رفیع‌پور (۱۳۸۷)، پیران (۱۳۸۴)، کوثری (۱۳۸۲) و نادری (۱۳۹۰) در زمینه تأثیر نابرابری اجتماعی، احساس نابرابری و فاصله طبقاتی و تبعیض بر وضعیت آنومیک جامعه حمایت می‌شود.

احساس نارضایتی بنابر یافته‌های تحقیق در مرتبه سوم از نظر شدت تأثیر بر تلقی از آشفته‌گی اخلاقی قرار دارد. مرتن احساس نارضایتی را نتیجه فشار ساختاری و ازهم‌گسیختگی بین اهداف فرهنگی و شیوه‌های نهادی دستیابی به آنها می‌داند. این نتیجه، با یافته‌های آدانز (۲۰۰۷)، کائو (۲۰۰۷)، رفیع‌پور (۱۳۸۷) و شیانی و محمدی (۱۳۸۸) در مورد تأثیر احساس نارضایتی و ناامیدی بر تلقی از آنومی و آشفته‌گی اخلاقی پشتیبانی می‌شود.

فردگرایی خودخواهانه چهارمین متغیر مؤثر بر تلقی از آشفته‌گی اخلاقی است. این یافته، مؤید نظریه دورکیم است که فردگرایی خودخواهانه را سرچشمه آشفته‌گی اخلاقی می‌داند. علاوه بر دورکیم، مرتن نیز رؤیای آمریکایی موفقیت و فردگرایی منفعت‌محور را از عوامل اصلی آنومی معرفی می‌کند. این نتیجه، همچنین با یافته چاملین و کوچران (۱۹۹۵)، پرگارد و کوچران (۲۰۰۸)، مسنر و روزنفلد (۱۹۹۷)، رفیع‌پور (۱۳۸۷)، کوثری (۱۳۸۲)، شیانی و محمدی (۱۳۸۸) و فولادیان و رضایی بحرآباد (۱۳۹۷) در مورد تأثیر خودخواهی، نفع‌طلبی و فردگرایی بر تلقی از آنومی و آشفته‌گی اخلاقی حمایت می‌شود.

در مجموع، یافته‌ها نشان‌دهنده آشفته‌گی اخلاقی در جامعه، بر اساس ارزیابی‌های ذهنی و شواهد عینی و ساختاری است. شش متغیر احساس نابرابری، ضعف کنترل‌های اجتماعی، احساس نارضایتی اجتماعی، فردگرایی خودخواهانه، ضعف گرایش‌های دینی و کاهش مشارکت اجتماعی، مهم‌ترین عواملی هستند که به‌طور مستقیم و غیرمستقیم بر آشفته‌گی اخلاقی در جامعه ایران تأثیر می‌گذارند.

براساس نتایج تحلیل عاملی این شش متغیر، ذیل دو عامل بیگانگی و یگانگی اجتماعی قرار می‌گیرند. احساس نابرابری، نارضایتی و فردگرایی، به‌مثابه عوامل بیگانه‌ساز و نیروهای گریز از مرکزی هستند که رابطه کنشگران را با جامعه مختل و موجبات بیگانگی آنها را با ارزش‌ها و هنجارهای اخلاقی فراهم کرده و به تعارضات اجتماعی دامن زده‌اند. از سوی دیگر، کاهش گرایش‌های دینی، کنترل‌های اجتماعی و مشارکت اجتماعی نیز موجب قطع پیوندها، تعهدات متقابل و کاهش پایبندی به هنجارهای اخلاقی و قانونی شده‌اند. بنابراین آشفته‌گی اخلاقی در جامعه ایران براساس یافته‌های این پژوهش به «تشدید عوامل بیگانه‌ساز» و «تضعیف عوامل یگانه‌ساز» اجتماعی برمی‌گردد. مواجهه با چنین بحرانی نیز از مسیر تقویت عوامل یگانه‌ساز، تضعیف عوامل بیگانه‌ساز و بازاندیشی سنت‌ها و هنجارهای اخلاقی می‌گذرد.

منابع

- ازکمپ، استوارت (۱۳۷۰) روان‌شناسی اجتماعی کاربردی، ترجمه فرهاد ماهر، تهران: انتشارات آستان قدس رضوی.
- آملی لاریجانی، صادق (۱۳۹۴) «۱۵ میلیون پرونده در دستگاه قضایی داریم»، سایت ایسنا، بازنشانی شده در: ۸ بهمن ۱۳۹۴، ساعت ۹:۲۸، به نشانی:
<http://www.isna.ir/news/94110804874>
- بیات، فریبرز (۱۳۹۷) بحران اخلاقی و عوامل اجتماعی مؤثر بر آن، رساله دکتری، واحد علوم و تحقیقات تهران دانشگاه آزاد اسلامی.
- بیرو، آلن (۱۳۷۰) فرهنگ علوم اجتماعی، ترجمه باقر ساخوانی، تهران: انتشارات کیهان.
- پورمحمدی، مصطفی (۱۳۹۵) «ورود بیش از ۱۴ میلیون پرونده به قوه قضائیه»، سایت تابناک، بازنشانی شده در: ۸ تیر ۱۳۹۵، ساعت ۱۱:۲۴، به نشانی:
<http://www.tabnak.ir/fa/news/601380>
- پیران، پرویز (۱۳۸۵) آنومی در تهران، سخنرانی در خانه هنرمندان ایران، سایت آفتاب آنلاین، بازنشانی شده در: ۱۱ فروردین ۱۳۸۵، به نشانی:
http://www.aftabir.com/articles/view/art_culture/art/c5c1143803482_art_p1.php
- پیوزی، مایکل (۱۳۸۴) یورگن هابرماس، ترجمه احمد تدین، تهران: هرمس.
- جوادی یگانه، محمدرضا (۱۳۹۵) ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، موج سوم، تهران: دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- جوادی، حسن و همکاران (۱۳۹۱) بررسی عوامل مؤثر اجتماعی در احساس آنومی اجتماعی در بین دانشجویان دانشگاه تبریز، مطالعات جامعه‌شناختی، سال چهارم، شماره دهم، صفحه ۲۹-۴۵.
- چلبی، مسعود (۱۳۷۵) جامعه‌شناسی نظم، تحلیل و تشریح نظری نظم اجتماعی، تهران: نشر نی.
- دورکیم، امیل (۱۳۶۰) فلسفه و جامعه‌شناسی. ترجمه فرحناز خمسه‌ای، تهران: مرکز ایرانی مطالعه فرهنگ‌ها.
- دورکیم، امیل (۱۳۶۹) درباره تقسیم کار اجتماعی. ترجمه باقر پرهام، انتشارات کتابسرای بابل.
- دورکیم، امیل (۱۳۷۸) خودکشی. ترجمه نادر سالارزاده، تهران: انتشارات دانشگاه علامه طباطبائی.
- دورکیم، امیل (۱۳۸۳) صور بنیانی حیات دینی. ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
- دورکیم، امیل (۱۳۹۴) درباره تقسیم کار اجتماعی، ترجمه باقر پرهام، تهران: نشر مرکز.
- رابینگتن، ارل و وایتنبرگ، مارتین (۱۳۹۰) رویکردهای نظری هفتگانه در بررسی مسائل اجتماعی. ترجمه رحمت‌الله صدیق سروستانی، تهران: دانشگاه تهران.

- رحمانی فضلی، عبدالرضا (۱۳۹۵) گزارش تکان‌دهنده وزیر کشور از آسیب‌های اجتماعی در صحن علنی مجلس، سایت آنا. بازنشانی شده در: ۱۷ خرداد ۱۳۹۵، ساعت ۹:۲۶، به نشانی:
<https://ana.ir/fa/news/14/91249>
- رضایی، عبدالعلی (۱۳۸۰) ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان، موج اول، تهران: دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- رفیع‌پور، فرامرز (۱۳۷۸) آنومی یا آشفته‌گی اجتماعی، پژوهشی در زمینه پتانسیل آنومی در شهر تهران. تهران: انتشارات سروش.
- زاهدی، محمدجواد (۱۳۸۵) توسعه و نابرابری. تهران: انتشارات مازیار.
- زمانیان، علی (۱۳۸۹) علت‌شناسی آسیب‌های اخلاقی ایران. پژوهشنامه. شماره ۵۸. صفحه ۱۳۶-۱۱۱.
- سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۸۴) سالنامه آمارهای جمعیتی کشور، دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی.
- سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۵) سالنامه آمارهای جمعیتی کشور، دفتر آمار و اطلاعات جمعیتی و مهاجرت.
- سازمان شفافیت بین‌المللی (۲۰۱۵) گزارش رده‌بندی کشورهای جهان بر اساس شاخص ادراک فساد، سایت سازمان شفافیت بین‌المللی، ۱۳ سپتامبر ۲۰۱۷:
<http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
- شهریاری، حمید (۱۳۹۴) تشکیل بیش از ۱۱ میلیون پرونده قضایی در سال ۹۳، سایت شفاآنلاین، بازنشانی شده در: ۲۶ خرداد ۱۳۹۴، ساعت ۱۷:۱۸، به نشانی:
<http://www.shafaonline.ir/fa/news/65887>
- شیانی، ملیحه و محمدی، محمدعلی (۱۳۸۸) تحلیلی بر احساس آنومی فردی در میان جوانان با تأکید بر جنسیت، فصلنامه تحقیقات علوم اجتماعی ایران، شماره ۳، صفحه ۳۶-۲۱.
- غفاری، غلامرضا و جوادی یگانه، محمدرضا (۱۳۹۶) وضعیت اجتماعی، فرهنگی و اخلاقی جامعه ایران، تهران دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی. پژوهشگاه فرهنگ، هنر و ارتباطات.
- فراستخواه، مقصود (۱۳۷۷) دین و جامعه، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- فولادیان، مجید و رضایی بحرآباد، حسن (۱۳۹۷) تحلیل جامعه‌شناختی خودمداری ایرانیان، فصلنامه مطالعات فرهنگی و ارتباطات، دوره ۱۹، شماره ۴۴، صفحه ۲۶-۱.
- کوثری، مسعود (۱۳۸۲) آنومی سیاسی در ایران با تکیه بر شهروندان تهرانی، نامه علوم اجتماعی، دوره ۱، شماره ۲۱، شماره پیاپی ۴۴۴، صفحه ۳۴۸-۳۱۹.
- کوثری، مسعود و نجاتی‌حسینی، سیدمحمود (۱۳۸۸) پتانسیل آنومی اجتماعی در مناطق حاشیه‌ای شهر تهران، تهران: دانشگاه آزاد اسلامی، معاونت پژوهشی، دفتر گسترش تولید علم.

- کوزر، لوئیس و روزنبرگ، برنارد (۱۳۷۸) نظریه‌های بنیادی جامعه‌شناختی، ترجمه فرهنگ ارشاد، تهران: نشر نی.
- کیویستو، پیتر (۱۳۸۰) اندیشه‌های بنیادین در جامعه‌شناسی، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نشر نی.
- گودرزی، محسن (۱۳۸۲) ارزش‌ها و نگرش‌های ایرانیان (موج دوم)، تهران: دفتر طرح‌های ملی وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- گولدنر، آلوین (۱۳۸۳) بحران در جامعه‌شناسی غرب، ترجمه فریده ممتاز، تهران: شرکت سهامی انتشار.
- گیدنز، آنتونی (۱۳۸۵) تجدد و تشخیص: جامعه و هویت شخصی در عصر جدید، ترجمه ناصر موفقیان، تهران: نشر نی.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۳) سالنامه آماری کشور ۱۳۹۳، ریاست جمهوری، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- مرکز آمار ایران (۱۳۹۴) سالنامه آماری کشور ۱۳۹۴، ریاست جمهوری، تهران: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
- مرکز پژوهش‌های مجلس شورای اسلامی (۱۳۹۱) جدول ساعت کار مؤثر سالیانه در ۱۱ کشور، سایت مهرنیوز. بازنشانی شده در: ۲۹ اردیبهشت ۱۳۹۱، ساعت ۱۰:۵۵، به نشانی: <https://www.mehrnews.com/news/1604196>
- مرکز مطالعات بین‌المللی زندان‌های جهان (۲۰۱۴) گزارش چکیده وضعیت زندانیان در جهان، سایت مرکز مطالعات بین‌المللی زندان‌های جهان، بازنشانی شده در: دسامبر ۲۰۱۴ به نشانی: <http://www.prisonstudies.org/country/iran>
- میلر، دلبرت (۱۳۸۰) راهنمای سنجش تحقیقات اجتماعی، ترجمه هوشنگ نایی، تهران: نشر نی.
- نادری. حمدالله و همکاران (۱۳۹۰) سنجش چندبعدی آنومی در بین جوانان، فصلنامه مطالعات اجتماعی، دوره جدید، شماره ۲۵، صفحه ۲۱۰-۱۷۹.
- Adnanes, Martin (2007) "Social Transitions and Anomie Among post- Communist Bulgarian Youth". Young, Nordic Journal of Youth Research, Vol. 15, No. 1, pp: 46-69.
- Allen, Michael (2009) The civil sphere By Jeffrey C. Alexander, (review), social
- Bellah, Robert N...[et. Al.] (1985) Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life, Berkeley University of California Press.
- Bjerregaard, Beth, Cochran, J. K. (2008) "A Cross-National Test of Institutional Anomie Theory: Do The Strength of Other Social Institutions Mediate or Moderate the Effects of the Economy on the Rate of Crime?" western Criminology Review, 9(1), pp: 31-48.
- Chamlin Mitchell B and John k, Cochran (1995) "Assessing Messner and Rosenfelds, Institutinoal Anomie Theory: A Partial Test", Criminology, 33, pp: 411-429.

- Durkheim, Emile (1951) suicide: A Study in sociology. Translated by G, Simpson, the free press, pp: 245-257.
- Durkheim, Emile ([1893]1994) Division of Labour in Social. Paris: PUF.
- Forces, volume 88, Number 2, pp:984-985.
- International Transparency Organization(2015)The Corruption Perceptions Index (CPI) results tables for 2014 and 2015 - Sep 13, 2017.
<http://www.transparency.org/cpi2015#results-table>
- Lee, Gary R. And Robert W clyde (1974) "Religion, socioeconomic status, and Anomie". Journal of the Scientific study of religion, 13 (1), pp: 35-47.
- Legge, Sandra (2008)," Social Structural Effects on the Level and Development of Theindividual Experience of Anomie in the German Population". International Journal of Conflict and Violence, vol. 2(2) pp 248- 267.
- Merton, Robert K (1949) Social Theory and Social structure. New york: Free press.
- Messner, Steven F and Richard Rosenfeld (1997) "Political Restraint of the Market and Levels of Criminal Homicide: A Cross – Nationl Application of Institutional Anomie Theory". Social Forces, 75, pp:1395 – 1416.
- Parsons, T and shills, Edward (1951)Toward A General Theory of Action. New youk, Horper and Row .

